

POWRACAJĄCY TEMAT: WAŁY PODŁUŻNE POGRANICZA MAZOWIECKO-PRUSKIEGO

(opracowanie wstępne)*

Pisząc przed laty pracę doktorską o wałach podłużnych w Polsce wczesnośredniowiecznej¹ nie przypuszczałam, że po piętnastu latach przyjdzie mi wrócić do tematu, który uważałam za wyczerpany w świetle znanych mi wówczas źródeł. Stało się tak za przyczyną jednego z arkuszy mapy, o której istnieniu wiedziałam, ale która wedle mojej ówczesnej wiedzy została zniszczona w czasie działań II Wojny Światowej. Mam na myśli wieloarkuszową mapę granicy mazowiecko-pruskiej wykonaną na przełomie XVII/XVIII w. przez Samuela Suchodolskiego. Jest to wielobarwna, rękopiśmienna mapa, w skali około 1:50 000.

Dokładność i szczegółowość mapy jest bardzo duża. S. Suchodolski ukazał nie tylko granice przynależnych do wsi gruntów, ale również układ niw na polach oraz działek i domów we wsiach. Zaskakuje obraz bardzo rozbudowanej sieci dróg, których znaczną część można jeszcze dziś zidentyfikować, ale co ważniejsze wizerunek pierwotnego zasięgu bagien, z okresu poprzedzającego pierwsze melioracje. Równie interesujące są widniejące na mapie nazwy miejscowe i terenowe. Największą jednak wartość, z mojego punktu widzenia, mają oznaczone na niej wały podłużne.

Mapą tą posługiwali się H. Gollub, H. Crome i G. Kniess² pisząc o wałach podłużnych na pograniczu mazowiecko-pruskim. Niestety żaden z wymienionych autorów nie podał jej prawidłowej nazwy i daty powstania. Z polskich badaczy tylko G. Leyding korzystał z niekompletnego przerysu jednego z arkuszy³.

Każdy z arkuszy mapy nosi własny tytuł, w zależności od tego, który fragment granicy jest na nim widoczny. S. Suchodolski starał się, aby kolejne arkusze obejmowały odcinki granicy przynależne do poszczególnych starostw. Wykorzystany przeze mnie arkusz, o tytule *Exacte Delineation oder General*

---

* Skróty użyte w artykule:

KOWALCZYK, *Systemy* - E. KOWALCZYK, *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław 1987

¹ KOWALCZYK, *Systemy*, *passim*.

² H. GOLLUB, *Der Kreis Ortelburg zur Ordenszeit*, Prussia 26, 1922/1923-1925(1926), p. 272-273; H. CROME, *Längswälle in Ostpreussen*, Mannus 29, 1937, p. 69-90; G. KNISS, *Von Grenzen und Landwehren in der Landschaft Sassen*, Altpreussen 4, 1939, p. 44-48.

³ G. LEYDING, *Zarys pradziejów i historii powiatu szczywieńskiego*, w: *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, p. 70-71, 226 poz. 60 mylnie datuje jej powstanie na około 1730 r. Wspomniany przerys znajduje się obecnie w Muzeum w Szczytnie na stałej ekspozycji.

Grentzen der königliche Ambter Ortelsburg und Willenberg. Wie dieselbe von der Buchstabe I an dem Amte Johannisburg mit dem Fürstenthumb Mazow auff die Buchstabe K und M biss an dass Ambt Neydenburg 7 1/4 Meil sich Erstrecken, wykreślony w 1706 r., ma orientację południową, z odchyleniem około 15° na zachód od północy⁴. W rzeczywistości odchylenie to wynosi nieco więcej. Ukazuje on granicę między Prusami a Polską na odcinku starostw Szczytna i Wielbarka, oznaczoną literami I-K-M, czyli nieco na wschód od Szkwy (noszącej w górnym biegu nazwę Rozogi) do Orzyca. Przedstawiony odcinek granicy liczy około 50 km długości, przy szerokości pogranicza 15-20 km po obu jej stronach.

Lektura mapy pozwala zrozumieć niejasne opisy przebiegu wałów zawarte w pracy H. Cromego i stwierdzić, że są one dalekie od wizerunku przekazanego przez S. Suchodolskiego.

Już pierwszy rzut oka na mapę uświadamia sens wzniesienia umocnień i ukazuje doskonałą znajomość terenu przez ich budowniczych. To wszystko zachęciło mnie do ponownego zajęcia się wałami położonymi na wschód od Orzyca. Na mapie zarejestrowano 11 odcinków wałów. Do tej pory znane mi były z autopsji tylko trzy niewielkie ich fragmenty⁵, opisane przez H. Cromego⁶ i naniesione na niemieckie mapy topograficzne w skali 1:25 000.

W sierpniu 1996 r. rozpoczęłam ponowne poszukiwania wałów na obszarze Nadleśnictwa Wielbark⁷. W ich rezultacie udało się odszukać i zadokumentować przebieg kilku nie znanych dotąd fragmentów⁸. Poza obszarem poszukiwań pozostały dwa wały leżące w Nadleśnictwie Szczytno oraz dwa wały leżące koło Baranowa, do których nie można było dotrzeć ze względów komunikacyjnych. Ich rozpoznanie nastąpi w przyszłości.

Zanim przejdę do opisu wałów, kilka słów o osadnictwie obszaru, na którym one występują. Poza Wielbarkiem i Bartnikami, (włączonymi do Wielbarka), wzmiankowanymi w źródłach pisanych w 1361 r.⁹ oraz Przybrodziem, leżącym nad Orzycem, na północ od Opaleńca, poświadczonym na początku lat czterdziestych XIV w. w trzech dokumentach krzyżackich opisujących granicę z Mazowszem, jako nazwa łąki położonej wśród bagna i rzeczki (ale oznaczającej niewątpliwie osadę)¹⁰, pozostałe miejscowości usytuowane przy granicy mazowieckiej były za-

⁴ Na mapie oznaczona jest skala liniowa 1/2 mili, ale bez podania jej rodzaju. Przybliżona skala mapy rzutuje na wszystkie przeliczenia długości omawianych obiektów. Przechowywana jest ona w Geheimen Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie – Dahlem.

⁵ KOWALCZYK, *Systemy*, p. 129-132, 140-143 nr 3 i 4.

⁶ CROME, *op. cit.*, p. 86 nr 47 i 48.

⁷ W badaniach wzięli udział: studentka Magdalena Szpilska i mgr inż. Marcin Heyman.

⁸ Odnalezione fragmenty wałów naniesiono na mapę topograficzną nr 233.34 *Zareby*, w skali 1:25 000, druk 1985. Wszelkie dane topograficzne przywołane w artykule odnoszą się do tej mapy.

⁹ LEYDING, *op. cit.*, p. 70.

¹⁰ *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, vol. II, *Dokumenty z lat 1248-1355*, SUŁKOWSKA-KURAŚ, S. KURAŚ, Wrocław 1989¹, nr 248, 257; M. TOEPPEN, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995, p. 46 n. 1; LEYDING, *op. cit.*, p. 120. Pisząc artykuł, E. KOWALCZYK, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 roku*, *Kwartalnik Historyczny* 99, 1992, fasc. 1, p. 48, nie znalazł jeszcze wspomnianej mapy S. Suchodolskiego, na której są oznaczone Przybrody. Miejsce to, zwane obecnie „uroczykiem

łożone poczynając od połowy XVI w. Do czasu wykreślenia omawianej mapy, powstały wsi: Przybrody (istniały w 1571), Opaleniec (istniał około 1550), Sędrowo (1556), Trzcianka (1565), Piwnice (1568), Mąciże (1571), Wólka Wielbarska (1571, ale wcześniej istniała tu kuźnica, wzmiankowana od 1409), Baranowo (istniało już w 1579), Lesiny (przed 1579), Kipary zwane też Ogrodziona (1590)¹¹.

I. Stary Wał koło Piwnic Wielkich, gmina Wielbark

Opis odnalezionych wałów rozpocznie od umocnienia przebiegającego na zachód i północny zachód od Piwnic Wielkich, gm. Wielbark. Wedle S. Suchodolskiego nazywał się on *Alte Wall* (Stary Wał) i składał się z trzech odcinków o długości odpowiednio około 3, 3,5 i 2 km. Odcinki te tworzyły nieznaczny łuk, wygięty lekko na północny zachód. Były one ustawione do siebie pod kątem 140° i 155°. Umocnienie to posadowione było w poprzek niewielkich wyniesień, między zabagnionymi dolinami prawostronnych dopływów Omulwi. W tym miejscu należy dodać, że zabagnienie dolin było tak wielkie, że S. Suchodolski nie był w stanie ukazać biegu znacznej części cieków.

Odcinek pierwszy wału przebiegał na południowy zachód od Piwnic, między Przeździecką i Piwnicką Strugą, rozpoczynając się, około 1 km na północny wschód od niewielkiego jeziora, z którego wypływa jeden z dopływów Przeździeckiej Strugi i dzisiejszej wsi Wyżegi. Wał szedł polami należącymi do Piwnic, przecięty przez dwie drogi idące do Baranowa i Przeździeku.

Drugi odcinek zaczynał się na przeciwległym brzegu doliny Piwnickiej Strugi i szedł początkowo polem należącym do Piwnic, następnie lasem, dalej jego skrajem i polami należącymi do Bartników, między drogami idącymi z Piwnic i Przeździeku do Wielbarka, przecięty przez drogę wiodącą z Piwnic na północ. Odcinek ten kończył się przy połączeniu się wspomnianych dróg z trzecią drogą wiodącą z okolic Opaleńca, na niewielkim przesmyku między bagnami Omulwi i jej bezimiennego, prawego dopływu, uchodzącego poniżej Wielbarka.

Trzeci odcinek rozpoczynał się zaraz za połączeniem tych dróg i szedł przez pola Bartników do Omulwi. Łączna długość tak oznaczonego ciągu wynosiła około 10 km.

Nie udało się odnaleźć żadnego fragmentu odcinka pierwszego, całkowicie zniwelowanego przez orkę, może z wyjątkiem niewielkiego, liczącego kilkanaście metrów fragmentu położonego w oddziale nr 559 leśnictwa Karolinka, na przesmyku między podmokłymi łąkami. Fragment ten przebiega z południowego wschodu na północny zachód, z odchyleniem 10° od N na W. Niestety jest on prawie całkowicie zniszczony przez prace leśne. Jego położenie nawiązuje do oznaczenia falistej linii, długości 60 m, widocznej na niemieckiej mapie nr 1278¹².

Jak się wydaje odcinek ten szedł oddziałami nr 597, 596, 595, 590, 589 i 559 leśnictwa Karolinka, w pobliżu drogi leśnej łączącej punkty wysokościowe 129,8, 129,5, 130,4 i 130,1 m n.p.m. i liczył zapewne około 3,5 km długości.

Przybrody, zostało zlokalizowane w sierpniu 1997 r.

¹¹ LEYDING, *op. cit.*, patrz według indeksu.

¹² Jest to mapa topograficzna *Willenberg* nr 1278, z 1910 r., druk 1922, w skali 1:25 000.

Drugi odcinek wału zachował się na prawie całej długości. Jego dwa fragmenty, o długości 100 i 250 m, widoczne są na wspomnianej mapie nr 1278. Pierwszy z nich, błędnie nazwany *Burgwall*, oznaczony jest symbolem nasypu, drugi symbolem falistej linii.

Odnalezione trzy fragmenty tego odcinka przebiegają oddziałami nr 545, 544, 528, 527 leśnictwa Karolinka i oddziałami nr 526, 525, 524, 511, 510 i 509 leśnictwa Trzcianka. Wał zbudowany jest z nasypu i dwóch rowów idących po obu jego stronach, przy czym rów północny jest zawsze lepiej czytelny. Silnie rozmyty nasyp, rozpoczyna się w oddziale nr 545, po południowej stronie drogi idącej z kolonii Piwnic Wielkich do leśnictwa Karolinka. Wał idzie z południowego zachodu na północny wschód z odchyleniem 35° od N na E. Po około 180 m przebiegu nasyp zwiększa swoją wysokość i dobrze zachowany, urywa się po 450 m przebiegu, przy nieoznaczonej na mapie drodze leśnej, idącej po jego południowo-wschodniej stronie. Na mapie nr 1278 widoczny był jego dalszy, 30-to metrowy fragment, leżący po drugiej stronie drogi, dziś już całkowicie zniwelowany¹³.

Po liczącej 670 m przerwie, w oddziale nr 526, tuż przy dziale z oddziałem nr 525, na północ od punktu wysokościowego 130,4 m n. p. m., pojawiają się ślady drugiego zachowanego fragmentu tego odcinka, dobrze czytelnego dopiero w oddziale nr 525. Fragment ten, w różnym stopniu zachowania przebiega oddziałami nr 526, 525, 524 i 511, mając odchylenie niecałych 40° od N na E. Łączna jego długość wynosi około 500 m¹⁴.

Trzeci zachowany fragment tego odcinka pojawia się, po liczącej 200 m przerwie, w oddziale nr 510, tuż przy dziale z oddziałem nr 511, na północ od punktu wysokościowego 130,5 m n. p. m. Jest on słabo zachowany, w wielu miejscach niknie na przestrzeni kilkunastu metrów. Mimo to jego bieg można prześledzić na długości 565 m, w oddziałach nr 510 i 509, gdzie osiąga odchylenie 40° od N na E. W tym ostatnim oddziale urywa się on przy drodze idącej z południowego wschodu na północny zachód. Przymuszczalnie odcinek ten kończył się w pobliżu pasma wydym (ozów?), idących łukiem z południowego zachodu na wschód, a następnie na południowy wschód¹⁵.

Łączna długość możliwego do rekonstrukcji przebiegu omawianego odcinka wynosi około 2,5 km, wobec pierwotnej długości wynoszącej przypuszczalnie około 3,5 km. W najlepiej zachowanych miejscach nasyp osiąga 60-70 cm wysokości, przy szerokości podstawy około 6 m. Rowy, silnie zniwelowane, mają po 2 m szerokości i osiągają 10-20 cm głębokości. Łączna szerokość umocnienia wynosi około 10 m¹⁶.

¹³ Fragment ten, oznaczony jako stanowisko I w Piwnicach Wielkich, AZP 33-65/1, był przebadany wykopaliskowo w sierpniu 1997 r.

¹⁴ Jest on zarejestrowany jako stanowisko XXIX w Wielbarku, AZP 32-65/16 i był badany wykopaliskowo w sierpniu 1997 r.

¹⁵ Podobny ciąg wydym, do złudzenia przypominający wał, przebiega na południe od Wielbarka, na prawym brzegu Omulwi, między rzeką a drogą do Mąćic.

¹⁶ Wszystkie podawane wymiary odnoszą się do zewnętrznej postaci wałów i muszą być zweryfikowane w trakcie badań wykopaliskowych.

Trzeci odcinek nie zachował się. Zdaniem H. Cromego jego pozostałością jest nasyp długości 200 m widoczny na mapie nr 1278 Willenberg, położony po południowej stronie drogi Wielbark - Piwnice, idący z północnego zachodu na południowy wschód, z odchyleniem 70° od N na W. Nasyp miał mieć 0,20-0,80 m wysokości i 5-6 m szerokości (razem z rowami ?). Dwukrotna wizytacja tego odcinka, w 1985 r. i obecnie, skłania do podtrzymania twierdzenia, że widoczny na mapie niemieckiej nasyp jest częścią ciągu wydm, wspomnianych wyżej. Wydmy te, idące lekkim łukiem w kilku pasmach, stwarzają wrażenie wału. Nie mogę wykluczyć, że były one sztucznie ze sobą połączone i miejscami nadsypane, ale bez badań wykopaliskowych nie sposób tego stwierdzić. W obecnym stanie badań skłaniam się do przypuszczenia, że S. Suchodolski mógł wziąć za wał ciąg owych wydm.

Gdyby jednak przyjąć rzeczywiste istnienie trzeciego odcinka, to długość całego ciągu umocnienia koło Piwnic wynosiłaby około 10 km.

II. Stary Wał koło leśniczówki Wałpusz, gmina Wielbark

Sądząc z układu przestrzennego umocnień, kontynuacją omówionego wyżej wału był wał o nazwie *Alte Wall* oznaczony przez S. Suchodolskiego na południe od Wielbarku. Rozpoczynał się on na lewym skraju doliny Omulwi i szedł nieznacznym łukiem wygiętym na południowy wschód, z południowego zachodu na północny wschód, w kierunku Wałpuszy¹⁷, lewego dopływu Omulwi. Niestety bieg jego kończy się po około 1,5 km przebiegu, na ramce legendy mapy. Przebiegał on polami należącymi do Wielbarku i Bartników, przecięty przez drogę Sędrowo - Wielbark. Jego przypuszczalna długość osiągała około 2,5 km. H. Crome nie zna tego obiektu.

Obecnie prawie cały obszar przebiegu tego wału jest zalesiony. Odnaleziono jego pozostałości pozwalają sądzić, iż szedł on oddziałami nr 334, 333, 314, 313 i 312 leśnictwa Wałpusz, a następnie polami PGR Stachy. Umocnienie to zbudowane jest z nasypu z dwoma, prawie całkowicie zniwelowanymi rowami po obu jego stronach. Wał idzie z południowego zachodu na północny wschód, z odchyleniem 50° od N na E.

Odnaleziono trzy fragmenty tego umocnienia. Dwa z nich, bardzo źle zachowane, ale możliwe do prześledzenia, znajdują się po zachodniej stronie drogi wiodącej z Sędrowa do Wielbarku. Pierwszy rozpoczyna się w oddziale nr 314, tuż przy działce z oddziałem nr 312, 67 m na północ od działki z oddziałem nr 333 i liczy 120 m długości. Drugi fragment rozpoczyna się po 160 m przerwie w oddziale nr 313, 135 m na północ od działki z oddziałem nr 333 i 332, i liczy 110 m długości.

Znacznie lepiej zachowany jest trzeci fragment, leżący po wschodniej stronie drogi wiodącej z Sędrowa do Wielbarku. Swoje przetrwanie zawdzięcza zapewne temu, że przez dłuższy czas był porośnięty wiekowymi dębami, po których pozostały liczne wykroty. Zniszczyły one w znacznym stopniu substancję nasypu.

¹⁷ S. Suchodolski nie zaznaczył biegu Wałpuszy na całej długości.

Fragment ten rozpoczyna się po przerwie liczącej 250 m, nieopodal leśniczówki Wałpusz, gm. Wielbark, po wschodniej stronie leśnej drogi przecinającej oddział nr 313 prawie z północy na południe. Wał zachował się na długości 180 m. Fragment ten urywa się przed szosą Wielbark - Stachy. Na polach po drugiej stronie szosy brak śladów umocnienia.

Łączna długość rekonstruowanego przebiegu wału wynosi 820 m, przy długości pierwotnej ocenianej na 2,5 km. Wysokość nasypu osiąga 60 cm. Rowy są prawie całkowicie zniwelowane. Szerokość całego umocnienia można ocenić na około 10 m. Razem z wałem idącym koło Piwnic umocnienie to osiągałoby około 12 km długości.

III. Stary Wał koło Olędrów, gmina Wielbark

Kolejny wał o nazwie *Alte Wall* oznaczony na mapie S. Suchodolskiego przebiegał między zabagnioną doliną Omulwi lub raczej od okolic ujścia jej lewego dopływu Wałpuszy, na wysokości leżącej na prawym brzegu Omulwi wsi Trzcianka, do równie podmokłej doliny jej kolejnego lewego dopływu, Lejkowskiej Strugi¹⁸. Wał ten szedł łukiem, nieznacznie wygiętym na wschód, prawie z północy na południe, z niewielkim odchyleniem na wschód, polami wsi Kipary, a następnie lasem, poprzecinany przez drogi łączące Wielbark z Kiparami i Lesinami. Jego długość wynosiła około 4 km.

Fragment tego wału widoczny jest na niemieckiej mapie nr 1279 (2692) Gr. Leschienen¹⁹ na długości 450 m, po południowej stronie drogi wiodącej ze Stachów do Olędrów. Na mapie niemieckiej nr 44 Ortelsburg²⁰ widoczny jest ponadto niewielki, bo liczący niecałe 100 m, odcinek tego wału położony między drogą Stachy - Olędry a Lejkowską Strugą. O wale tym pisali H. Gollub i H. Crome²¹. Wedle tego ostatniego badacza wał był czytelny na długości 60 m i miał nasyp o wysokości 1,25-1,50 m, przy szerokości podstawy 6 m, natomiast rowy miały 2-3 m szerokości, przy głębokości 0,5 m.

Wał ten odnalazłam w 1979 r. Był on wówczas na znacznej długości bardzo dobrze zachowany²². Niestety wyrąb lasu, ponowne zalesienie i wybieranie piasku z nasypu, spowodowały znaczne jego zniszczenie. Obecnie praktycznie cały obszar przypuszczalnego przebiegu wału jest zalesiony.

Odnaleziony fragment rozpoczyna się tuż przy wspomnianej drodze, 200 m na południe od skrzyżowania z drogą idącą z Łatany Wielkiej do Kipar, naprzeciw pierwszych zabudowań Olędrów, w oddziale nr 393 leśnictwa Kipary. Idzie on prawie po linii północ-południe z odchyleniem 20° od N na E, oddziałami leśnymi nr 393, 394, 414. Zapewne dalej przebiegał oddziałami nr 415, 416, 417 i 418, lecz

¹⁸ Lejkowska Struga jest oznaczona na mapie S. Suchodolskiego dopiero na wysokości Lesin.

¹⁹ Jest to mapa Gr. Leschienen nr 1279 (2642), skala 1:25 000, 1910, druk 1944. Na mapie tej wał ma swoją kontynuację w drodze leśnej dochodzącej do drogi Łatana Wielka - Kipary, o długości 500 m. Na mapie Zareby, cf. *supra* n. 8, oznaczony jest symbolem nasypu fragment długości 100 m.

²⁰ Jest to mapa Ortelsburg, Grosblatt nr 44, skala 1:100 000, druk 1936.

²¹ GOLLUB, *op. cit.*, p. 273; CROME, *op. cit.*, p. 86 nr 48; KOWALCZYK, *Systemy*, p. 140-141 nr 3.

²² Sporządzoną wówczas dokumentację przesłałam do Urzędu Konserwatorskiego w Olsztynie.

niestety nie udało się odnaleźć żadnych jego śladów. Początkowo, na długości 410 m, jest on bardzo dobrze widoczny, mimo kilku wkopów. Dalej, w różnym stanie zachowania, przebiega jeszcze około 400 m. Lepiej zachowane fragmenty widoczne są przy dziale oddziałów nr 393 i 394 oraz w oddziale nr 414.

Łączna długość zachowanego biegu wału wynosi około 800 m. Nasyp osiąga 70 cm wysokości, przy szerokości podstawy 4,5 m. Głębokość rowu wschodniego dochodzi do około 50 cm, a zachodniego do 30 cm, przy szerokości odpowiednio 3 i 4 m. Łączna szerokość wału wynosi 12,5 m. Trzeba jednak stwierdzić, iż prowadzone na tym terenie prace leśne poważnie zdeformowały kształt umocnienia, zatem podane wymiary mogą być dalekie od rzeczywistych. Obecne obserwacje potwierdziły istnienie w nasypie wału konstrukcji drewnianej.

IV. Wał koło Trzcianki, gmina Wielbark

Za kontynuację poprzedniego wału można uznać wał przebiegający między wsiami Trzcianka i Wólka Wielbarska²³, na prawym brzegu Omulwi. Rozpoczął się on na skraju doliny rzeki, na południe od zabudowań Wólki, i szedł polami przynależnymi do tej wsi, z północnego wschodu na południowy zachód, do zabagnionej doliny Przeździeckiej Strugi²⁴, w kierunku Mąćic, gm. Chorzele, przecięty przez okrężną drogę łączącą Mąćice z Piwnicami. Nosił on nazwę *Wall*. Jego długość wynosiła około 2 km. Został on wspomniany przez H. Cromego²⁵ i opisany jako umocnienie zbudowane koło Wólki z dwóch równoległych wałów (nasypów?). Wał ten nie został odnaleziony. Przypuszczalnie przebiegał on przy granicy oddziałów nr 422-428 leśnictwa Mąćice z oddziałami nr 403-410 i 385 leśnictwa Ściężel, w pobliżu drogi łączącej Mąćice z Trzcianką i Wólką. Jego długość rzeczywista dochodziła do 3 km.

V. Domniemany wał koło wsi Sędrowo, gmina Wielbark

W lasach leśnictwa Kipary, na wschód od Sędrowa, około 600 m od mostu na Wałpuszy, po północnej stronie zakrętu szosy wiodącej do Kipar, widoczne są silnie rozczłonkowane i rozmyte fragmenty niskiej wydmy lub wału idącego z zachodu na wschód, z odchyleniem 80° od N na E. Są one widoczne w oddziale nr 381, 38 m na północ od szosy i drogi idącej do Łatany Wielkiej, na długości około 300 m. Obiekt ten niknie przy dziale z oddziałem nr 380. Wysokość nasypu dochodzi do 50 cm. Jego szerokość jest trudna do określenia wobec zniszczeń spowodowanych przez prace leśne i przebieg kilku starszych, obecnie zarośniętych przecinek i dróg. Wobec niepewności morfologicznej obiektu niezbędne są weryfikacyjne badania wykopaliskowe.

²³ Obie wsi dziś nie istnieją. Wólka nosiła także nazwę Blumstein, utworzoną od nazwiska właścicieli z XVII w., LEYDING, *op. cit.*, p. 119.

²⁴ Dzisiejszy bieg tej rzeki jest całkowicie odmienny od wizerunku przekazanego przez S. Suchodolskiego. Początkowy odcinek wału nie jest pewny, albowiem na linii jego przebiegu oznaczono zabudowania wsi. Być może już na początku XVIII w. mierzył tylko 1,5 km.

²⁵ CROME, *op. cit.*, p. 86 nr 49, podaje nazwę *Alter Wall*; KOWALCZYK, *Systemy*, p. 143 nr 5.

VI. Cmentarzysko kurhanowe

Ponadto na północny wschód od Sędrowa, gm. Wielbark, za cmentarzem, około 100 m. na północ od drogi wiodącej do Łatany Wielkiej, na kulminacji niewielkiego wyniesienia, w obrębie oddziału nr 415 leśnictwa Kipary, natrafiono na cmentarzysko kurhanowe, liczące 23 lub więcej kopców, o wysokości dochodzącej do 1 m. Przez środek wyniesienia prowadzi leśna dróżka do drogi wiodącej do Kipar.

Cmentarzysko znajduje się w młodym lesie sosnowym z domieszką brzoź. Część kopców, położonych przy dróżce, po jej wschodniej stronie, tworzy pięć par. Mają one osobne kulminacje, ale są połączone płaszczami. Układ tych par jest regularny, leżą one w przybliżeniu na osi WE. Odległość między równoległymi położonymi parami, mieści się w granicach 14-18 m. Pozostałe kopce leżą tuż obok lub w oddaleniu 20-30 m. Nie można wykluczyć, że jest ich więcej, ale spóźniona pora dnia i trudności z przedzieraniem się przez młody las, nie sprzyjały dalszej prospekcji. Nie zaobserwowano żadnych elementów konstrukcyjnych, ani materiału zabytkowego.

Stanowisko wymaga szczegółowej inwentaryzacji. Wstępna kwerenda wykazała, że nie było ono znane archeologom niemieckim.

* * *

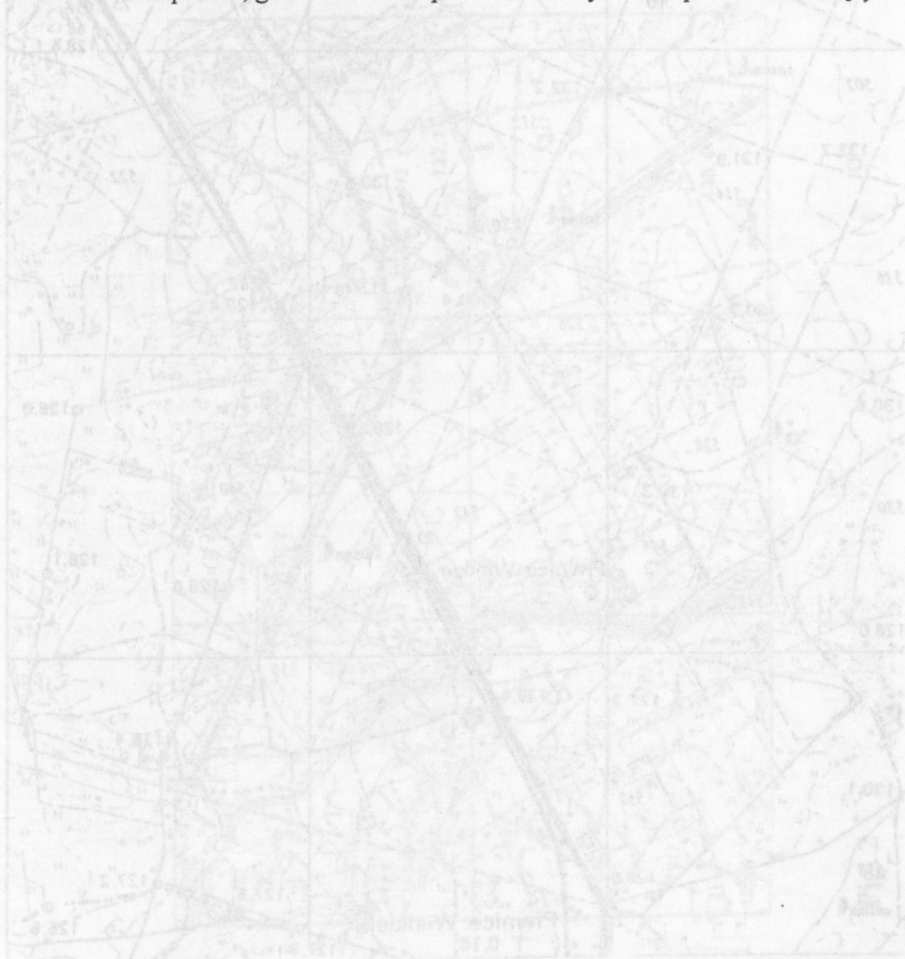
Przeprowadzone badania umożliwiają przystąpienie w następnych sezonach badawczych do prac wykopaliskowych mających na celu dokładniejsze określenie wielkości i budowy wewnętrznej odnalezionych umocnień, a także pozyskanie materiału organicznego lub zabytkowego, pozwalającego przybliżyć czas ich wzniesienia. W chwili obecnej, po analizie relacji zachodzących między wałami a osadnictwem nowożytnym, można stwierdzić, że wały pochodzą z okresu poprzedzającego lokację wsi oznaczonych na mapie S. Suchodolskiego. Ponadto, bardzo dobrze czytelny związek wałów z topografią, pozwala na podtrzymanie hipotezy o graniczno-obronnym ich charakterze i związku z przebiegiem najstarszej rubieży granicznej Mazowsza. Nie bez znaczenia jest też fakt, iż wymienione jako punkt graniczny w dokumentach krzyżackich Przybrodzie, położone jest na północ od granicy wytyczonej w traktacie z 1343 r., ale na południe od systemu wałów idących koło Piwnic oraz nieodnalezionych wałów koło Baranowa. Wszystkie te elementy uprawdopodobniają przypuszczenie, że opisane obiekty powstały przed XIV w.

Ilustracje:

Fig. 1. Odnalezione fragmenty Starego Wału (1) koło Piwnic Wielkich, gm. Wielbark. Opr. E. Kowalczyk na mapie 233.34 Zareęby.

Fig. 2. Odnalezione fragmenty Wału (2) koło leśniczówki Wałpusz, gm. Wielbark. Opr. E. Kowalczyk na mapie 233.34 Zareęby.

Fig. 3. Odnaleziony fragment Starego Wału (3) koło Olędrów, gm. Wielbark, domniemany wał (5) koło Sędrowa, gm. Wielbark, oraz cmentarzysko (6) w Kiparach, gm. Wielbark. Opr. E. Kowalczyk na mapie 233.34 Zareęby.

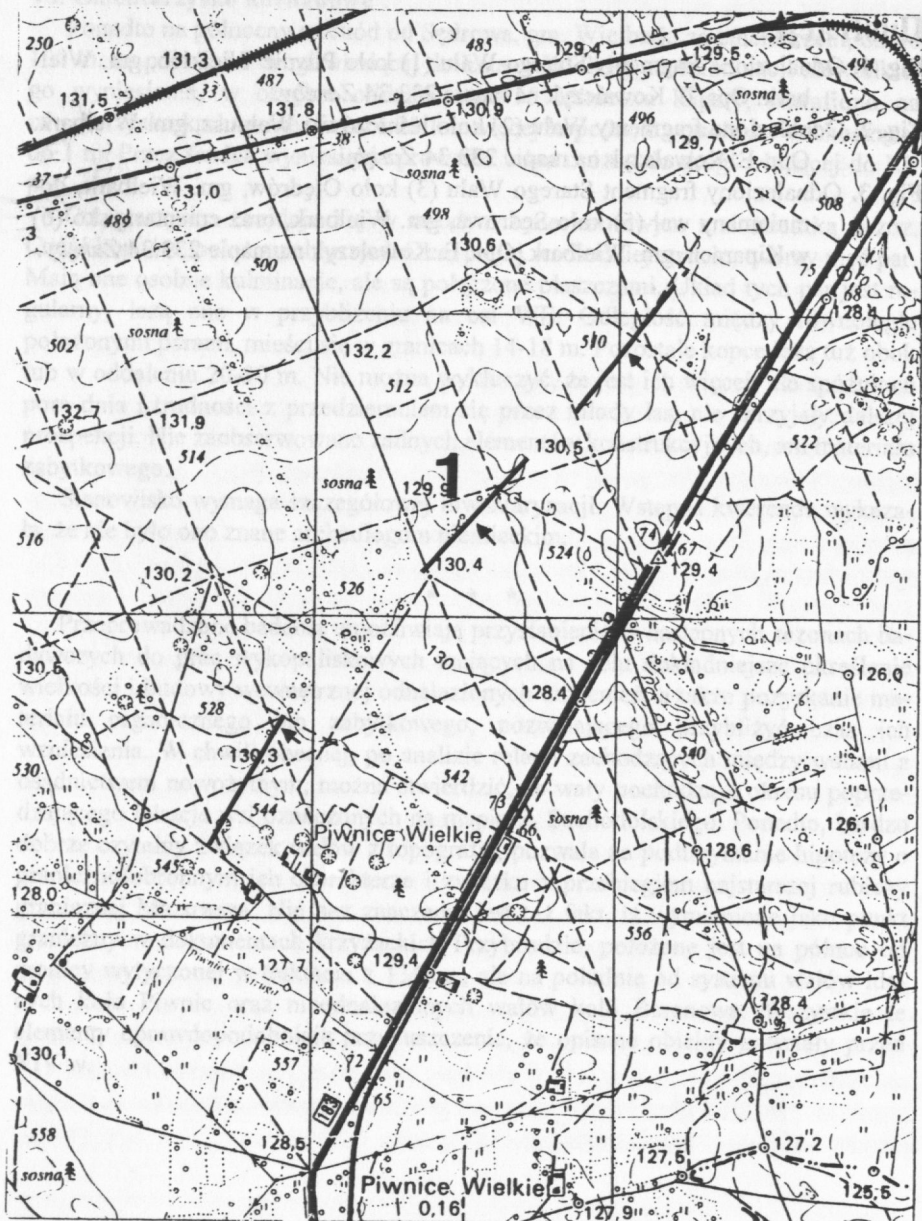

Fig. 1

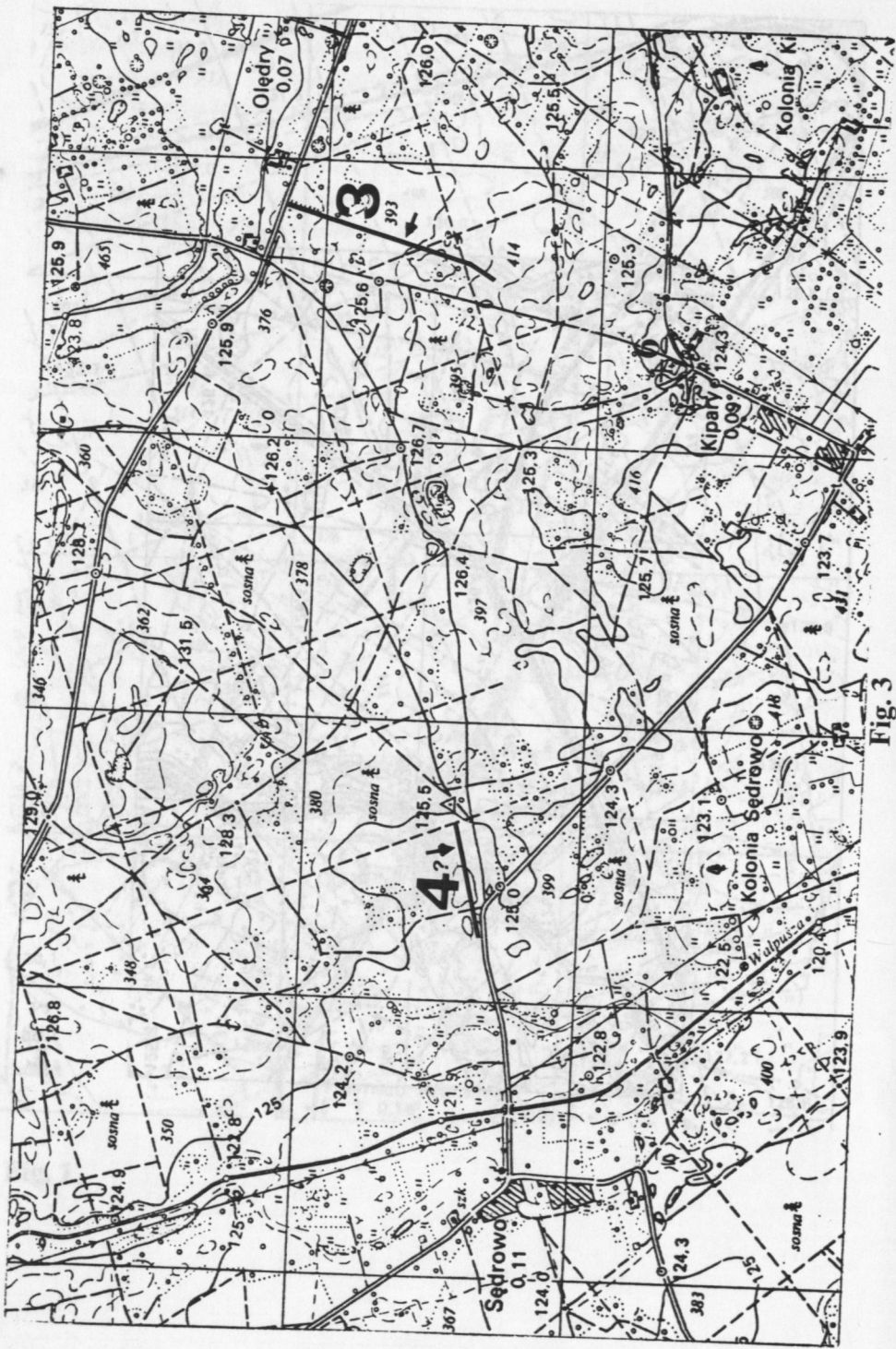

Fig. 3